

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief

Assendelft, B.M.E.

Citation

Assendelft, B. M. E. (2023, May 24). *Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief*. LOT dissertation series. LOT, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 8 Franse leenwoorden: woordsoorten en jaar van ontlening

8.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is het algemene beeld besproken van het gebruik van Franse leenwoorden in het Nederlands. Hierin is naar voren gekomen hoe het leenwoordgebruik zich ontwikkelt gedurende de verschillende perioden en binnen de verschillende domeinen die het *LOL*-corpus beslaat. In het huidige en volgende hoofdstuk wordt ingezoomd op verschillende aspecten van de Franse leenwoorden die in het *LOL*-corpus zijn aangetroffen. In dit hoofdstuk komen twee aspecten aan bod: de verschillen in ontlening tussen de verschillende woordsoorten (paragraaf 8.2) en het jaar van ontlening (paragraaf 8.3). In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de frequentie van de individuele leenwoorden, de verhouding tussen terminologische leenwoorden aan de ene kant en algemene woordenschat aan de andere kant en de mate van integratie van de leenwoorden in het Nederlands. Het doel van het onderzoek naar deze verschillende aspecten van leenwoorden is om tot een typering te komen van de Nederlands-Franse taalcontactsituatie. De verhouding tussen de verschillende woordsoorten kan antwoord geven op de vraag hoe intens het taalcontact is geweest. Volgens de taalcontactliteratuur (bijv. Matras 2009: 167–168; Haugen 1950; zie ook hoofdstuk 2, paragraaf 2.3 in dit proefschrift) is ontlening van zelfstandige naamwoorden makkelijker dan ontlening van andere woordsoorten. Ontlening van grammaticale elementen als voorzetsels en persoonlijke voornaamwoorden komt alleen voor in de intensiefste taalcontactsituaties. Dit soort ontleningen duidt dus op verregaande invloed van de ene taal op de andere, terwijl het lenen van zelfstandige naamwoorden in elke vorm van taalcontact plaatsvindt, ook wanneer er alleen oppervlakkig contact is.

Bij het jaar van ontlening in paragraaf 8.3 gaat het om het jaar waarin een specifiek leenwoord voor het eerst is geattesteerd in het Nederlands. Dit kan inzicht geven in de vraag in welke periode de meeste woorden aan het Frans zijn ontleend, wat ook een indicatie kan geven in welke tijdvakken contact tussen het Nederlands en het Frans het intensiefst was. Voor er in het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de andere vragen die de leenwoordendataset oproept, geeft paragraaf

8.4 in dit hoofdstuk nog een korte conclusie van de bevindingen over de woordsoorten en het jaar van ontlening.

8.2 Woordsoorten

Zoals al opgemerkt in paragraaf 8.1 is ontlening van de ene woordsoort makkelijker dan ontlening van de andere woordsoort. Ontlening van substantieven zou het makkelijkst zijn van alle woordsoorten (bijv. Matras 2009: 167–168; Haspelmath & Tadmor 2009; Haugen 1950). Volgens Field (2002: 35) is het afhankelijk van de specifieke taalcontactsituatie welke woordsoorten het vaakst worden geleend. Zelfstandige naamwoorden zouden in alle contactsituaties de grootste groep ontleningen vormen, gevolgd door werkwoorden of bijvoeglijke naamwoorden (inclusief bijwoorden) en tot slot voorzetsels en tussenwerpsels (Matras 2009: 167–168; Field 2002: 35; Haugen 1950). Stevens (2019: 150) heeft van de Franse leenwoorden die in haar negentiende-eeuwse brievencorpus voorkwamen geanalyseerd tot welke woordsoort elk van de leenwoorden behoorde, en het bleek dat de zelfstandige naamwoorden het frequentst waren, gevolgd door de werkwoorden, daarna de bijvoeglijke naamwoorden en tot slot de overige woordsoorten (voorzetsels en tussenwerpsels). In deze paragraaf zal worden bekeken welke volgorde opgaat voor de Franse leenwoorden in het *LOL*-corpus en of er specifieke verschillen zijn tussen de verschillende domeinen in de ontlening van de woordsoorten.

Ik heb van alle 15.186 tokens van leenwoorden die zeker of mogelijk uit het Frans komen en die in het corpus zijn aangetroffen, vastgesteld tot welke woordsoort het geleende element behoort. Ik heb in totaal zes categorieën van woordsoorten gevonden in het *LOL*-corpus: (1) zelfstandige naamwoorden, (2) bijvoeglijke naamwoorden /bijwoorden, (3) werkwoorden, (4) voorzetsels, (5) tussenwerpsels en (6) telwoorden. Bij de vaststelling welk woord tot welke woordsoort behoort, doen zich soms gevallen voor waarbij de categorisering niet direct evident is. Zo kunnen de woorden *particulier* en *publiek* als bijvoeglijk naamwoord en als zelfstandig naamwoord worden gebruikt; voltooid deelwoorden als *gereformeerd* en *geallieerd* worden vaker in de functie van bijvoeglijk of zelfstandig naamwoord gebruikt dan als werkwoord; en een zelfstandig naamwoord als *regering* is een Nederlandse afleiding van het uit het Frans afkomstige werkwoord *regeren*. In dit soort gevallen heb ik de woordsoort van het oorspronkelijke leenwoord als

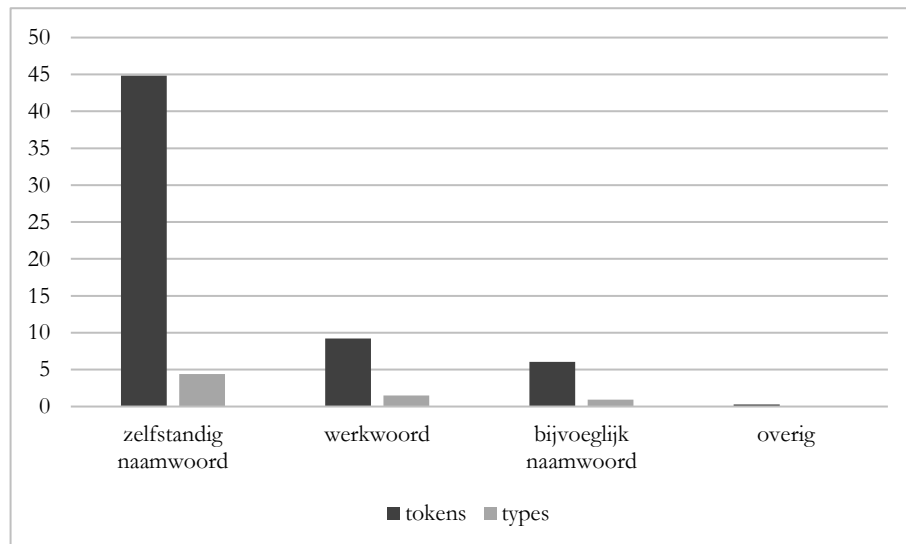
uitgangspunt genomen: bijvoeglijk of zelfstandig gebruikte (vervoegingen van) werkwoorden zijn als werkwoorden gerekend, en een zelfstandig naamwoord dat is afgeleid van een geleend werkwoord is ook bij de werkwoorden meegeteld. Bij woorden als *particulier* en *publiek* is het bijvoeglijk naamwoord de oorspronkelijke vorm, maar is het zelfstandig naamwoord waarschijnlijk apart uit het Frans overgenomen; in deze gevallen heb ik de bijvoeglijk gebruikte woorden als bijvoeglijk naamwoord gecategoriseerd en de zelfstandig gebruikte als zelfstandig naamwoord.

Voor elk van de zes categorieën woordsoorten die ik heb gevonden, heb ik zowel de types als de tokens geteld, zowel voor de categorie ‘zeker uit het Frans’ als voor alle leenwoorden – inclusief die mogelijk uit het Frans zijn geleend – samen, en ook heb ik de resultaten voor alle domeinen bij elkaar en uitgesplitst per domein berekend.

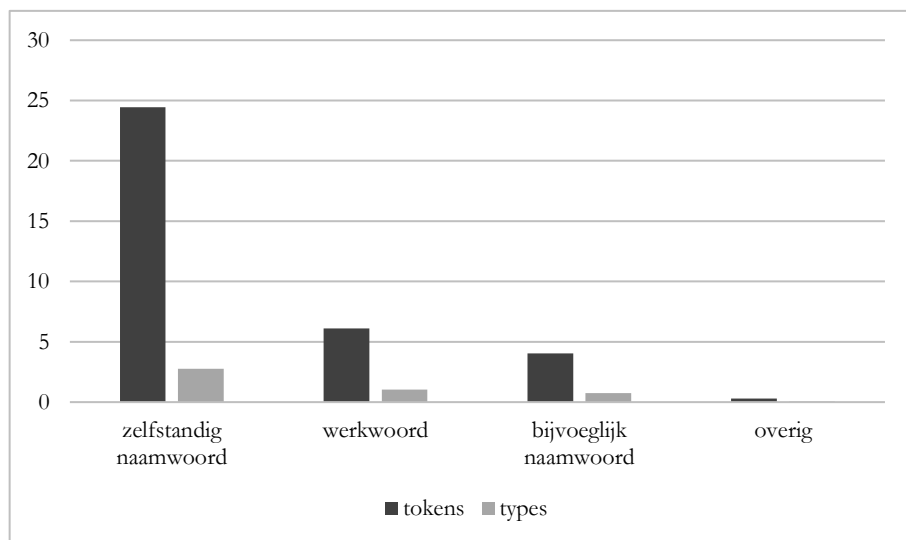
Allereerst staan in figuur 8.1 op de volgende pagina de resultaten voor alle domeinen en alle (mogelijke) Franse leenwoorden bij elkaar, zowel voor de types als voor de tokens. Omdat de voorzetsels, tussenwerpsels en telwoorden maar zeer weinig tokens opleveren, zijn deze gezamenlijk in de categorie ‘overig’ geplaatst. In totaal zijn er 11.277 tokens zelfstandig naamwoorden, 2.317 werkwoorden, 1.516 bijvoeglijke naamwoorden, 41 tussenwerpsels, 27 voorzetsels en 8 telwoorden in het *LOL*-corpus die als (mogelijke) Franse ontleningen zijn aangemerkt; er zijn 1.105 typen zelfstandige naamwoorden, 374 typen werkwoorden, 239 typen bijvoeglijke naamwoorden, 7 typen tussenwerpsels, 2 typen voorzetsels en 4 typen telwoorden.

Zoals in figuur 8.1 te zien is, is de overgrote meerderheid van de geleende woorden een zelfstandig naamwoord: ongeveer driekwart van alle (mogelijke) Franse leenwoorden in het *LOL*-corpus is in deze categorie in te delen. Dit komt dus duidelijk overeen met de conclusie uit de taalcontactliteratuur: zelfstandige naamwoorden zijn de woorden die het meest worden geleend. In het *LOL*-corpus is de tweede categorie die het vaakst wordt ontleend aan het Frans het werkwoord. Het gaat hierbij om woorden op *-eren* als *arresteren*, *logeren* en *ordonneren*, maar ook om werkwoorden als *dansen*, *persen* en *peinzen* (dit laatste werkwoord is mogelijk een Franse ontlening). Er is ook een heel aantal bijvoeglijke naamwoorden afkomstig uit het Frans, zoals *consequent*, *definitief* en *favorabel*. De optie ‘overig’ bevat slechts 76 tokens en 13 types; het gaat hier om de tussenwerpsels *à propos*, *adieu*, *bonsoir*, *enfin*, *belaas*, *sakkerloot* en *bola* (het laatste is mogelijk uit het Frans), de voorzetsels *conform* en *à* (als in *twee à drie*) en de telwoorden *dozijn*, *gros*, *miljoen* en *nul*. De volgorde van

frequentie van de woordsoorten komt overeen met de bevindingen van Stevens (2019).

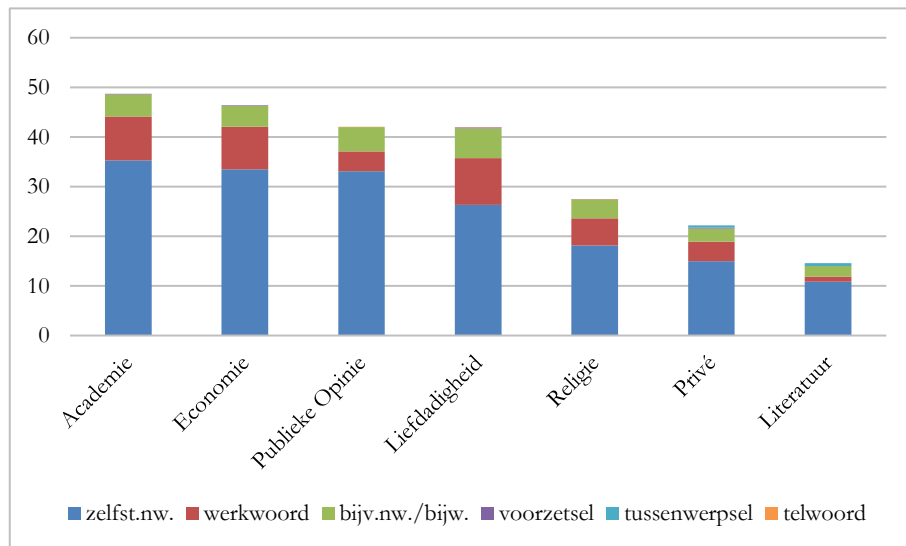
Figuur 8.1. Aantal leenwoorden dat (zeker of mogelijk) uit het Frans komt (tokens en types) per 1.000 woorden per woordsoort in het gehele *LOL*-corpus.

Figuur 8.2. Aantal leenwoorden dat zeker uit het Frans komt (tokens en types) per 1.000 woorden per woordsoort in het gehele *LOL*-corpus.

In figuur 8.2 op de vorige pagina zijn alleen de resultaten voor de woorden die zeker uit het Frans komen weergegeven. Het beeld is hetzelfde als in figuur 8.1, behalve dat het aandeel substantieven hier iets lager is dan in figuur 8.1 (ongeveer 70 procent tegenover 74 procent) en het aandeel van de andere drie categorieën is iets groter. Er zijn 6.149 tokens zelfstandig naamwoorden, 1.535 werkwoorden, 1.012 bijvoeglijke naamwoorden, 39 tussenwerpsels, 27 voorzetsels en 5 telwoorden in het *LOL*-corpus die zeker uit het Frans ontleend zijn. Voor de types geldt dat er 698 substantieven zijn, 261 werkwoorden, 185 adjectieven, 6 tussenwerpsels, 2 voorzetsels en 3 telwoorden.

In figuur 8.3 zijn de tokens weergegeven per 1.000 woorden van alle woordsoorten uitgesplitst per domein. De balken in figuur 8.3 komen overeen met de donkergrijze balken in figuur 7.9 (zie hoofdstuk 7), maar in figuur 8.3 geven de kleuren de verschillende woordsoorten aan.

Figuur 8.3. Aantal leenwoorden dat zeker uit het Frans komt (tokens) per 1.000 woorden per domein naar woordsoort in het *LOL*-corpus.

Duidelijk te zien is dat in alle domeinen de zelfstandige naamwoorden de grootste categorie leenwoorden vormen. Liefdadigheid heeft het laagste aandeel zelfstandige naamwoorden (ongeveer 63 procent van het totaal aantal Franse leenwoorden in dit domein) en Publieke Opinie het hoogste (79 procent). Liefdadigheid heeft met een aandeel van ruim 22

procent echter weer veel geleende werkwoorden in vergelijking met de andere domeinen, terwijl Publieke Opinie met nog geen 10 procent weer een relatief laag aandeel werkwoorden heeft in vergelijking met andere domeinen. Literatuur heeft met zo'n 7 procent werkwoorden echter het minste aantal Franse werkwoorden per 1.000 woorden van alle domeinen. Publieke Opinie en Literatuur zijn ook de enige twee domeinen waarbij het aandeel bijvoeglijke naamwoorden groter is dan het aandeel werkwoorden: ongeveer 4,0 werkwoorden tegenover 4,9 bijvoeglijke naamwoorden per 1.000 woorden bij Publieke Opinie en 1,0 werkwoord tegenover 2,1 bijvoeglijke naamwoorden per 1.000 woorden bij Literatuur. De ontleningshiërarchie die op basis van het *LOL*-corpus in zijn geheel opgesteld kan worden – zelfstandige naamwoorden worden eerder ontleend dan werkwoorden, die op hun beurt weer eerder ontleend worden dan bijvoeglijke naamwoorden – gaat dus niet volledig op voor alle afzonderlijke domeinen.

De overige drie woordsoorten – voorzetsels, tussenwerpsels en telwoorden – komen nauwelijks voor in het corpus, maar er zijn toch verschillen te constateren tussen de domeinen. Zo komt het voorzetsel *conform* alleen voor in de administratieve domeinen (Academie, Economie, Liefdadigheid en Religie); tussenwerpsels komen uitsluitend voor in het Privédomein en het domein Literatuur. De drie typen telwoorden komen elk in een ander domein voor: *dozijn* in Liefdadigheid, *gros* in Religie (beide 1 token) en *miljoen* in Publieke Opinie (3 tokens).

Uit de bespreking van de frequenties van de verschillende woordsoorten in het *LOL*-corpus komt dus naar voren dat zelfstandige naamwoorden verreweg de meest ontleende woordsoort zijn. Dit is een trend die ook in andere taalcontactsituaties te zien is: Pons-Sanz (2013: 126) heeft voor leenwoorden van Noorse oorsprong in het Oud-Engels bijvoorbeeld gevonden dat ruim tweederde van alle geleende woorden substantieven zijn. Werkwoorden en adjectieven vormen beide ongeveer 10 procent van het totale aantal leenwoorden, terwijl bijwoorden, voornaamwoorden, voorzetsels, voegwoorden en frases slechts heel sporadisch worden geleend. Dit heeft er volgens Pons-Sanz (2013: 127) mee te maken dat substantieven relatief makkelijk te ontlenen zijn omdat ze redelijk vrij van syntactische restricties zijn, terwijl werkwoorden bijvoorbeeld veel meer verweven zijn met de syntactische structuur van een zin, waardoor die moeilijker in een andere syntactische context geïntegreerd kunnen worden. In die zin zou het ontlenen van meer syntactisch geïntegreerde elementen wijzen op een veel diepergaande taalcontactsituatie, omdat dit soort woordsoorten eenmaal minder

makkelijk te ontlenen is. In het geval van de Nederlands-Franse taalcontactsituatie is gemiddeld genomen ruim driekwart van alle leenwoorden een zelfstandig naamwoord – een nog groter percentage dus dan Pons-Sanz (2013) voor het Oudengels heeft gevonden. De invloed van het Frans op het Nederlands lijkt daarmee niet al te groot te zijn, aangezien zelfstandige naamwoorden van alle woordsoorten het eerst worden ontleend als er contact is tussen talen. Aan de andere kant bevat het *LOL*-corpus ook uit het Frans ontleende voorzetsels, die volgens Haugen (1950) juist worden ontleend in intensievere taalcontactsituaties.

8.3 Jaar van ontlening

Het contact tussen het Nederlands en het Frans is al zo oud als de beide talen zijn. Gedurende de gehele taalgeschiedenis zijn er woorden vanuit het Frans in het Nederlands terechtgekomen en andersom. Van der Sijs (2001: 214) geeft een overzicht van de ontlening van 4.605 oorspronkelijk Franse woorden die in een corpus woordenboeken voorkomen. De database van woorden die Van der Sijs (2001) voor haar overzicht heeft gebruikt, bestaat uit in principe ongelede woorden die representatief zijn voor het Standaardnederlands. Vaktaalwoorden en andere woorden waarvan een gemiddelde spreker van het Standaardnederlands de betekenis niet kent, die in het moderne Nederlands niet meer worden gebruikt en die in het verleden ook al zeer beperkt in het gebruik waren, zijn niet meegeteld (Van der Sijs 2001: 31–32). Wetenschappelijke en ambtelijke termen die in moderne woordenboeken staan en die ook in kranten en tijdschriften voorkomen, zijn wel in de database opgenomen (Van der Sijs 2001: 33).

In tabel 8.1 staan de 4.605 Franse leenwoorden verdeeld naar de eeuw waarin ze aan het Frans ontleend zijn.

periode	tot 1201	1201 – 1300	1301 – 1400	1401 – 1500	1501 – 1600	1601 – 1700	1701 – 1800	1801 – 1900	1901 – 2000
aantal woor- den	6	387	194	263	760	680	446	1382	487

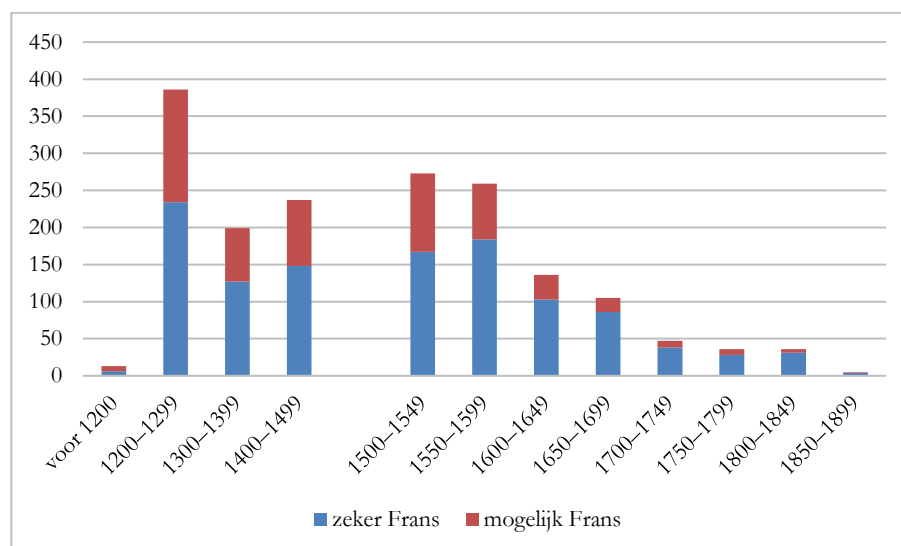
Tabel 8.1. Aantal leenwoorden uit het Frans per eeuw volgens Van der Sijs 2001: 214.

Met name vanaf de dertiende eeuw werden er dus woorden uit het Frans geleend, met honderden of meer dan duizend per eeuw. Tijdens de periode die het *LOL*-corpus beslaat – 1500 tot 1900 – kwamen er dus ook steeds nieuwe woorden de taal binnen. Er zijn echter ook leenwoorden die worden overgenomen uit het Frans, maar die na verloop van tijd weer uit het Nederlands verdwijnen. Het woord *avantage* bijvoorbeeld kwam in de achttiende eeuw voor in het Nederlands in de betekenis ‘voordeel’, maar komt in twintigste-eeuws Nederlands niet meer voor.

In deze paragraaf staat de vraag centraal in welke eeuw de Franse leenwoorden die in het *LOL*-corpus voorkomen zijn ontleend. Hierbij maak ik een onderscheid tussen Franse leenwoorden die vóór het startjaar van het corpus (1500) zijn ontleend enerzijds en leenwoorden die tijdens de looptijd van het corpus (tussen 1500 en 1900) zijn ontleend anderzijds. Voor de periode vóór aanvang van het corpus deel ik de leenwoorden net als Van der Sijs (2001) op in perioden van honderd jaar; voor de periode die gelijkloopt met het corpus maak ik gebruik van dezelfde periode-indeling van vijftig jaar als die voor het corpus is gebruikt, dus 1500–1549, 1550–1599, etc. Het jaar van ontlening van elk type leenwoord is bepaald op basis van de eerste attestatie van dit leenwoord in het Nederlands in de etymologische woordenboeken en/of de historische woordenboeken (*ONW*, *MNW*, *WNT*). In 54 gevallen was de datering van het leenwoord in mijn corpus eerder dan de vroegste attestatie die in een van de woordenboeken kon worden gevonden; in deze gevallen heb ik de datering van mijn corpus aangehouden. De verdeling van de verschillende typen leenwoorden die in het *LOL*-corpus voorkomen – zowel de leenwoorden die zeker uit het Frans komen als de leenwoorden die mogelijk uit het Frans komen – staat in figuur 8.4 op de volgende pagina.

Zoals te zien is in figuur 8.4 zijn de meeste Franse leenwoorden ontleend in de zestiende eeuw: 532 in totaal (waarvan 273 in 1500–1549 en 259 in 1550–1599). Daarnaast zijn er ook relatief veel leenwoorden met een eerste attestatie in de dertiende eeuw: in totaal 386. Deze woorden hoeven echter niet zozeer in de dertiende eeuw zelf te zijn ontleend. De jaartallen van ontlening zijn gebaseerd op de eerste voorkomens van de leenwoorden in de uitgebreide tekstuele overlevering, en die begint voor het Nederlands in de dertiende eeuw. Het is van veel woorden zeer waarschijnlijk dat die eerder dan de dertiende eeuw in het Nederlands waren opgenomen, maar daar is geen bewijs voor aangezien deze woorden niet voorkomen in de enkele overge-

leverde teksten die dateren van voor 1200 (Salverda de Grave 1906: 34; Van der Sijs 2001: 223).

Figuur 8.4. Aantal leenwoorden (types) in het *LOL*-corpus dat zeker of mogelijk uit het Frans komt naar periode van ontlening.

Ongeveer de helft van de leenwoordtypen die voorkomen in het *LOL*-corpus (48 procent) is ontleend in de periode voor het begin van het corpus; de rest van de typen die voorkomen in het corpus zijn tijdens de looptijd van het corpus ontleend.

Tot aan de negentiende eeuw is het verloop van het aantal ontleningen door de eeuwen heen redelijk hetzelfde als bij Van der Sijs (2001) in termen van toe- en afnames van het aantal ontleningen: zeer weinig ontleningen voor 1200, een groot aantal leenwoorden in de dertiende eeuw, gevolgd door een daling in de veertiende en vijftiende eeuw, om vervolgens weer te stijgen in de zestiende eeuw en weer te dalen in de zeventiende en daarna in de achttiende eeuw. Dit is goed te zien in tabel 8.2 op de volgende pagina, waar het aantal ontleende woorden per eeuw bij Van der Sijs wordt vergeleken met dat van het *LOL*-corpus.

Wel maakt tabel 8.2 duidelijk dat er een groot verschil zit in aantallen leenwoorden per periode tussen Van der Sijs (2001) en het *LOL*-corpus: het aantal woorden dat is ontleend in de periode tot 1500 komt redelijk overeen tussen Van der Sijs (2001) en het *LOL*-corpus,

maar in de periode na 1500 blijft het aantal leenwoordtypen dat voorkomt in het *LOL*-corpus achter. Het verschil wordt elke volgende eeuw groter (waarbij Van der Sijs telkens meer nieuwe leenwoorden rapporteert dan er in het *LOL*-corpus zijn aangetroffen), tot het materiaal van Van der Sijs in de negentiende eeuw een sterke toename laat zien van het aantal geleende woorden in die periode vergeleken met de eeuwen ervoor, terwijl het aantal ontleende woorden in het *LOL*-corpus dat in de negentiende eeuw ontleend is beperkt blijft tot slechts 41 leenwoordtypen in totaal; het laagste aantal sinds 1200. Het verschil zou ermee te maken kunnen hebben dat Van der Sijs (2001) zich baseert op ander bronnenmateriaal (woordenboeken) voor haar database van woorden, terwijl de resultaten van het *LOL*-corpus voortkomen uit het daadwerkelijke taalgebruik.

periode	tot 1201	1201 – 1300	1301 – 1400	1401 – 1500	1501 – 1600	1601 – 1700	1701 – 1800	1801 – 1900	1901 – 2000
aantal Van der Sijs	6	387	194	263	760	680	446	1382	487
aantal <i>LOL</i> - corpus	13	386	199	237	532	241	83	41	-

Tabel 8.2. Aantal leenwoorden uit het Frans per eeuw volgens Van der Sijs 2001: 214 en in het *LOL*-corpus (zeker en mogelijk uit het Frans).

De piek van het aantal Franse ontleningen in het *LOL*-corpus zit duidelijk in de zestiende eeuw: in die periode zijn 532 woorden ontleend. De beide zestiende-eeuwse perioden zijn echter niet de periodes met de hoogste type- en tokenfrequenties in het *LOL*-corpus: zoals in het vorige hoofdstuk is besproken, komen in zowel de zeventiende als de achttiende eeuw meer Franse leenwoorden voor dan in de zestiende eeuw. Dat roept de vraag op of de vele leenwoorden die in de zeventiende en achttiende eeuw werden gebruikt vooral nieuwe leenwoorden zijn die in die periode zijn ontleend en zeer frequent werden gebruikt, of dat het leenwoorden zijn die in de zestiende eeuw of al eerder in het Nederlands voorkwamen. Tabel 8.3 op de volgende pagina geeft een overzicht van het jaar van ontlening van de leenwoordtypen per periode in het *LOL*-corpus. Van elke periode van het *LOL*-corpus is dus vastgesteld hoe veel leenwoordtypen erin

voorkwamen en in welke periode de betreffende woorden zijn ontleend. Hier gaat het alleen om de leenwoorden die zeker uit het Frans komen.

periode LOL- corpus	1500– 1549	1550– 1599	1600– 1649	1650– 1699	1700– 1749	1750– 1799	1800– 1849	1850– 1899
periode ontlening								
voor 1200	2	2	1	0	2	1	0	0
1200–1299	40	101	100	103	103	84	75	61
1300–1399	14	51	36	55	52	41	34	29
1400–1499	19	39	66	66	72	61	33	34
1500–1549	11	51	58	64	71	65	43	32
1550–1599	-	37	42	55	73	53	57	38
1600–1649	-	-	23	32	35	33	23	25
1650–1699	-	-	-	15	35	24	22	28
1700–1749	-	-	-	-	18	10	15	11
1750–1799	-	-	-	-	-	5	16	11
1800–1849	-	-	-	-	-	-	12	19
1850–1899	-	-	-	-	-	-	-	4

Tabel 8.3. Aantal leenwoorden (types) dat zeker uit het Frans komt per periode in het LOL-corpus naar periode van ontlening.

De tabel laat zien dat met name in de zeventiende en achttiende eeuw relatief weinig leenwoorden worden gebruikt die in de periode zelf zijn ontleend: 23 voor de periode 1600–1649, 15 voor 1650–1699, 18 voor 1700–1749 en 5 voor de periode 1750–1799. Voor alle perioden geldt dat de laagste aantallen leenwoorden sinds 1200 zijn te vinden bij de leenwoorden die in de periode zelf zijn ontleend. Ook opvallend is dat zowel in de beide zeventiende- als in de beide achttiende-eeuwse perioden meer leenwoorden voorkomen die oorspronkelijk uit de zestiende eeuw komen dan voor de zestiende eeuw zelf zijn genoteerd. In de periode 1550–1599 komen bijvoorbeeld 88 leenwoorden voor die in de zestiende eeuw zijn ontleend, terwijl in de periode 1650–1699 119 leenwoorden en in de periode 1750–1799 118 leenwoorden voorkomen die voor het eerst in de zestiende eeuw in het Nederlands zijn geattesteerd. Er komen dus zestiende-eeuwse leenwoorden voor in het zeventiende- en achttiende-eeuwse deel van het corpus die niet in vroegere teksten in het corpus worden gebruikt, terwijl die toen al wel in het Nederlands zijn geattesteerd. Een voorbeeld hiervan is het woord *mama*, dat voor het Nederlands voor het eerst is opgetekend in 1599 maar in het corpus pas in de periode 1650–1699 voor het eerst

voorkomt. Ten opzichte van de zestiende eeuw worden in de zeventiende en achttiende eeuw ook veel meer leenwoordtypen gebruikt die in de vijftiende eeuw zijn ontleend. Een voorbeeld van zo'n woord dat geleend is in de vijftiende eeuw maar pas vanaf de zeventiende eeuw voorkomt in het corpus is het werkwoord *resideren*. *Resideren* heeft een frequentie van 3 in 1600–1649, van 12 in 1650–1699, 15 in 1700–1749, 16 in 1750–1799, 17 in 1800–1849 en 8 in de periode 1850–1899. Ook woorden die al in de dertiende eeuw zijn geleend duiken overigens pas later op in het *LOL*-corpus. Het werkwoord *arresteren* bijvoorbeeld is al in de dertiende eeuw ontleend aan het Frans, maar komt in het corpus pas voor vanaf de zeventiende eeuw, waarna het niet meer uit het corpus verdwijnt. *Arresteren* is 2 keer aangetroffen in 1600–1649, 6 keer in 1650–1699, 18 keer in 1700–1749, 11 keer in 1750–1799, 10 keer in 1800–1849 en 1 keer in 1850–1899.

Het gebruik van het werkwoord *arresteren* in het corpus illustreert de twee punten die te maken hebben met de hoge tokenfrequentie in de zeventiende en achttiende eeuw: aan de ene kant neemt in de zeventiende en achttiende eeuw het aantal leenwoordtypen toe dat in de zestiende eeuw of al eerder is ontleend en aan de andere kant zijn er ook woorden die al wel in het corpus aanwezig zijn in de zestiende eeuw, maar waarbij de tokenfrequentie in de periode tussen 1600 en 1799 toeneemt (om daarna in de negentiende eeuw weer af te nemen). Dit is bijvoorbeeld ook het geval bij het werkwoord *passeren*, een woord dat is ontleend in 1294. In de zestiende eeuw komt dit werkwoord 4 keer voor, 1 keer in 1500–1549 en 3 keer in 1550–1599. Vervolgens zijn er 15 attestaties in de periode 1600–1649, 12 in 1650–1699, 22 in 1700–1749, om daarna terug te gaan naar 20 in 1750–1799 en 19 in 1800–1849, waarna het woord in de periode 1850–1899 nog slechts 6 keer voorkomt. Een voorbeeld van een woord dat in de zestiende eeuw is ontleend, is het woord *order*, uit 1599. Dit woord komt al 3 keer voor in de periode 1550–1599, dus onmiddellijk na ontlening, vervolgens komt het 7 keer voor in 1600–1649, 21 keer in 1650–1699, 28 keer in 1700–1749, 19 keer in 1750–1799, 2 keer in 1800–1849 en 3 keer in 1850–1899. De ontwikkeling van het woord *order* volgt dus het verloop van Franse leenwoorden in het algemeen zoals dat in het vorige hoofdstuk naar voren kwam, met een stijging tot de eerste helft van de achttiende eeuw en daarna een daling. Er zijn echter ook woorden die in het corpus voorkomen die in de zestiende eeuw frequent waren, maar die daarna juist steeds meer verdwijnen. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van het woord *curateur* 'curator'. Dit leenwoord komt uitsluitend voor in

het domein Academie, waar het zeer vaak voorkomt aangezien de teksten uit dit domein notulen van vergaderingen van de curatoren van de universiteit zijn. Het woord *curateur* is dan ook uit het Frans geleend in 1575, het jaar dat de Universiteit Leiden werd opgericht. Er is echter een gestage achteruitgang te zien in het gebruik van dit woord door de eeuwen heen: in de periode 1550–1599 komt *curateur* nog 50 keer voor, in 1600–1649 nog 34 keer en in 1650–1699 31 keer, maar daarna gaat de daling hard: in 1700–1749 komt het woord nog 18 keer voor, in 1750–1799 nog 12 keer, in de periode 1800–1849 nog slechts 1 keer en in 1850–1899 is het woord geheel uit het Nederlands verdwenen en vervangen door het nog steeds gangbare woord *curator*, dat een leenwoord uit het Latijn is.

In tabel 8.4 hieronder staan de resultaten van de ontleningen per periode naar jaar van ontlening voor de leenwoorden die zeker en mogelijk uit het Frans komen samen.

periode LOL- corpus	1500– 1549	1550– 1599	1600– 1649	1650– 1699	1700– 1749	1750– 1799	1800– 1849	1850– 1899
periode ontlening								
voor 1200	3	4	2	4	4	4	4	4
1200–1299	72	175	157	171	182	133	131	103
1300–1399	21	81	69	88	84	75	63	46
1400–1499	29	66	89	100	113	93	65	52
1500–1549	15	75	92	100	116	102	65	58
1550–1599	-	53	71	85	97	75	75	50
1600–1649	-	-	30	42	50	36	34	33
1650–1699	-	-	-	19	39	26	24	39
1700–1749	-	-	-	-	21	12	19	14
1750–1799	-	-	-	-	-	7	17	16
1800–1849	-	-	-	-	-	-	15	22
1850–1899	-	-	-	-	-	-	-	5

Tabel 8.4. Aantal leenwoorden (types) dat zeker of mogelijk uit het Frans komt per periode in het LOL-corpus naar periode van ontlening.

Ook uit deze tabel wordt duidelijk dat slechts een klein aandeel leenwoorden dat in een bepaalde periode wordt gebruikt ook in die periode is geleend. De perioden 1500–1549 en 1550–1599 hebben met 15 leenwoorden op een totaal van 140 respectievelijk 53 op een totaal van 454 leenwoordtypes relatief het grootste aandeel nieuwe, net ontleende leenwoorden (ongeveer 11 en 12 procent van het totaal aantal

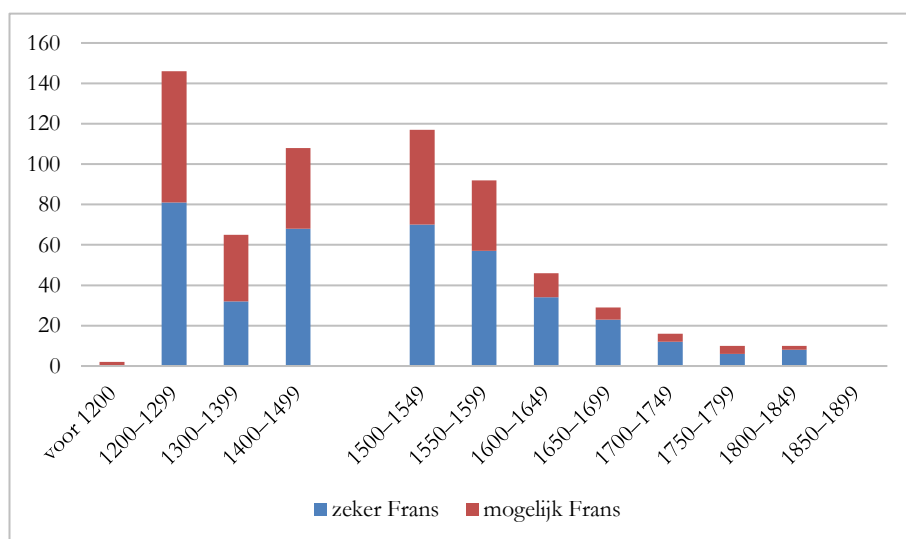
types in het corpus). Net als in tabel 8.3 is in tabel 8.4 te zien dat het aantal zestiende-eeuwse ontleningen hoger is in de zeventiende en achttiende eeuw dan in de zestiende eeuw zelf en ook dat het aantal typen dat in de vijftiende eeuw is ontleend een stuk hoger is in de zeventiende en achttiende eeuw dan in de zestiende eeuw.

Samenvattend laten de leenwoorden uit het *LOL*-corpus uitgesplitst naar periode van ontlening zien dat de zestiende eeuw de periode is waarin van alle eeuwen de meeste leenwoorden aan het Frans zijn ontleend. Het feit dat de zeventiende en achttiende eeuw een hogere token- en typefrequentie hebben dan de zestiende eeuw (zoals naar voren kwam uit het algemene beeld in het vorige hoofdstuk), komt doordat in deze eeuwen bepaalde leenwoorden die al eerder zijn ontleend voor het eerst worden gebruikt in het corpus of veel frequenter worden gebruikt dan in de zestiende eeuw. Veel nieuwe woorden zijn in de periode na 1600 echter niet uit het Frans geleend. Dit zou erop kunnen wijzen dat de taalcontactsituatie tussen het Nederlands en het Frans intensiever was in de zestiende eeuw dan in de daaropvolgende perioden, waardoor er meer woorden werden ontleend.

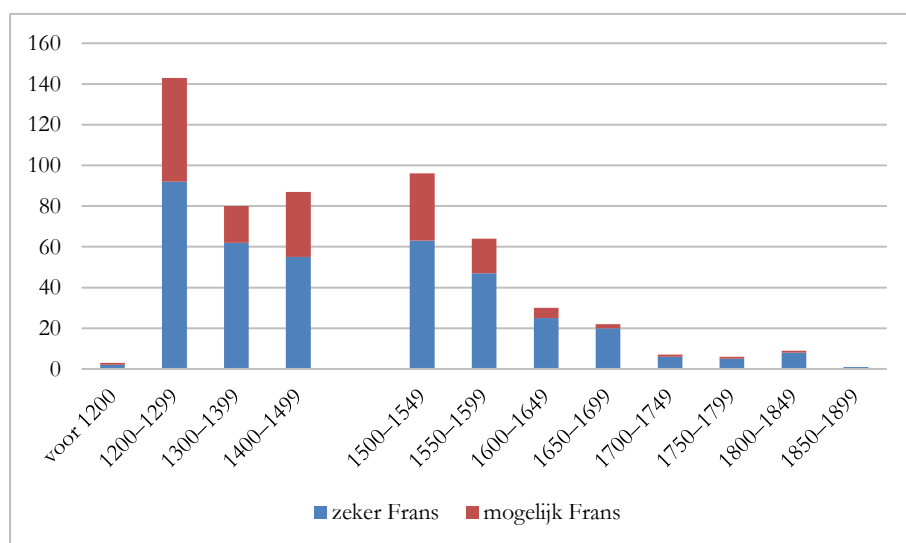
Resultaten per domein

Bovenstaande resultaten geven het beeld van de jaren van ontlening van alle leenwoordtypen uit het hele *LOL*-corpus samen, terwijl er tussen de verschillende domeinen die in het corpus zijn gerepresenteerd ook verschillen kunnen zitten in het aantal leenwoorden dat uit verschillende perioden afkomstig is. Sommige domeinen hebben veel leenwoorden die specifiek zijn voor dat domein die in een specifieke periode ontleend kunnen zijn. Hieronder wordt daarom per domein bekeken uit welke perioden de leenwoordtypen afkomstig zijn die in dat domein voorkomen. Hierbij wordt zowel naar de leenwoorden gekeken die zeker uit het Frans komen als de leenwoorden die mogelijk uit het Frans komen.

Allereerst geeft het domein Academie in figuur 8.5 op de volgende pagina ongeveer hetzelfde beeld als de algemene resultaten: de meeste woorden zijn in de zestiende eeuw ontleend en daarnaast hebben veel leenwoorden hun oudste attestatie in de dertiende eeuw. Vergeleken met de algemene resultaten zijn er iets minder woorden die ontleend zijn in de veertiende eeuw en iets meer in de vijftiende eeuw.

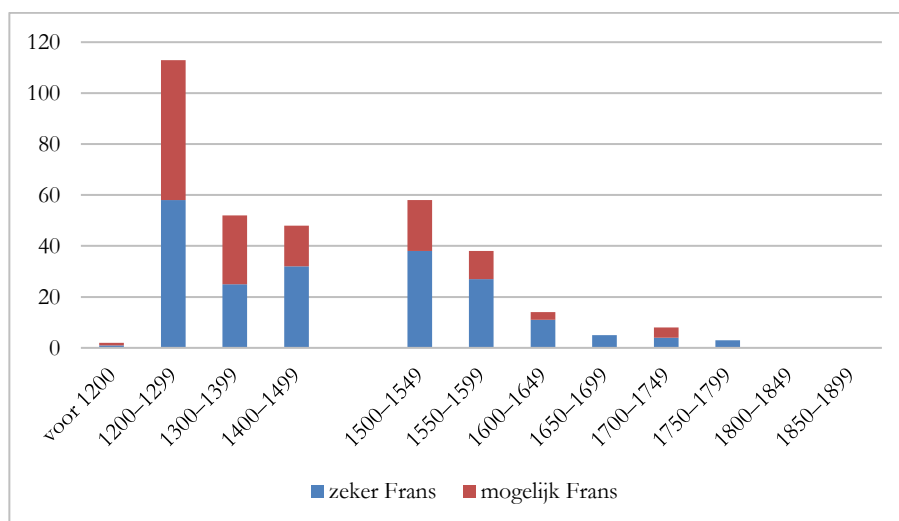
Figuur 8.5. Aantal leenwoorden (types) dat zeker of mogelijk uit het Frans komt naar periode van ontlening in het domein Academie.

Figuur 8.6. Aantal leenwoorden (types) dat zeker of mogelijk uit het Frans komt naar periode van ontlening in het domein Economie.

Anders is dat beeld voor het domein Economie, waarvan de resultaten in figuur 8.6 zijn opgenomen. Ongeveer een kwart van de leenwoorden is afkomstig uit de dertiende eeuw, terwijl dat in het algemene beeld

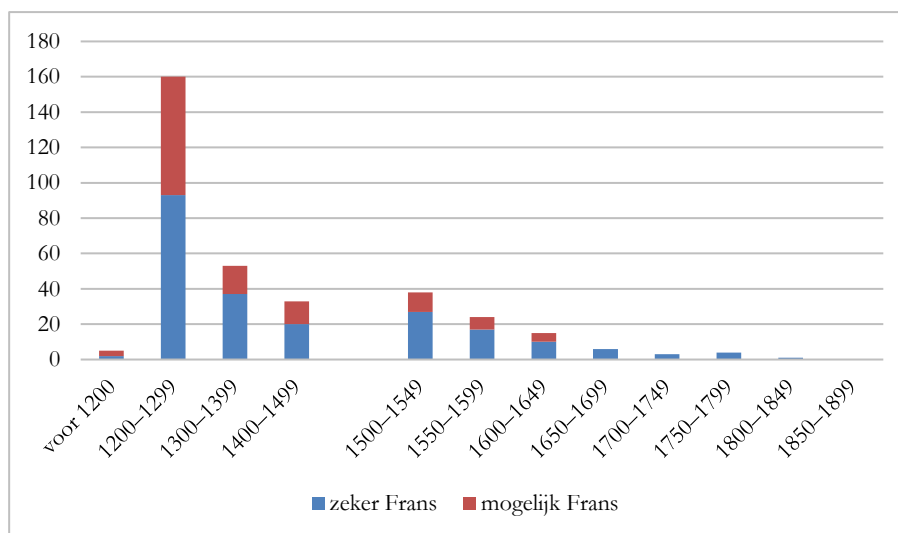
ongeveer een vijfde is. Ook komen er in dit domein meer leenwoordtypen uit zowel de veertiende als de vijftiende eeuw voor. In de zestiende tot en met de negentiende eeuw is het relatieve aantal leenwoordtypen weer ongeveer hetzelfde als in het algemene beeld. In het domein Economie komen dus relatief veel woorden voor die in de dertiende tot en met de vijftiende eeuw zijn ontleend. Dit heeft te maken met de specifieke weverstermen die in dit domein veel worden gebezigd: de meeste van deze woorden zijn al vóór de zestiende eeuw ontleend.

Figuur 8.7. Aantal leenwoorden (types) dat zeker of mogelijk uit het Frans komt naar periode van ontlening in het domein Liefdadigheid.

Figuur 8.7 toont de resultaten voor het domein Liefdadigheid. Voor dit domein is een nog groter aandeel leenwoorden al in de dertiende eeuw voor het eerst geattesteerd dan voor het domein Economie het geval was. Er zijn zelfs meer woorden uit de dertiende eeuw afkomstig dan uit de zestiende eeuw (113 tegenover 96; dit geldt naast het Liefdadigheidsdomein ook voor Literatuur, Privé en Publieke Opinie, zie hieronder). Het aantal leenwoordtypen dat in de zeventiende en achttiende eeuw is ontleend, is relatief laag, en ook is Liefdadigheid het enige domein waarin geen enkel leenwoord voorkomt dat in de negentiende eeuw is ontleend. Ook voor Liefdadigheid geldt dus dat veruit de meeste leenwoorden die in dit domein voorkomen al voor het begin van het *LOL*-corpus zijn ontleend. Dit heeft ermee te maken dat de vele uit het Frans ontleende

rechtstermen die in dit domein voorkomen al vroeg ontleend zijn en het domein vrij conservatief is in het taalgebruik.

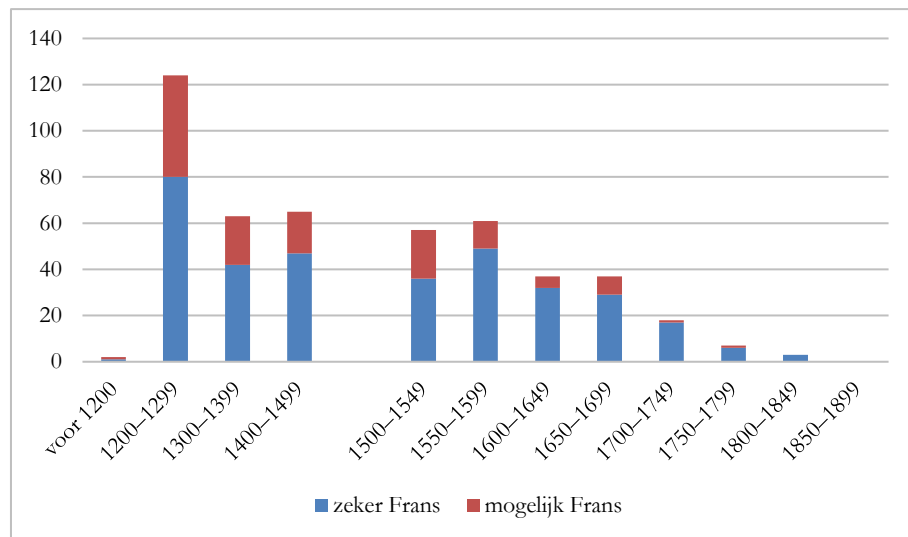

Figuur 8.8. Aantal leenwoorden (types) dat zeker of mogelijk uit het Frans komt naar periode van ontlening in het domein Literatuur.

In figuur 8.8 zijn de resultaten voor Literatuur te zien. Duidelijk te zien is dat de piek van het aantal ontleende woorden dat in dit domein voorkomt in de dertiende eeuw ligt: bijna de helft van alle leenwoorden uit het domein Literatuur is ontleend vóór 1300. Ook in dit domein worden er dus bijna geen nieuwe leenwoorden gebruikt, die zijn ontleend in de eeuwen die het *LOL*-corpus beslaat. Uit de vorige twee hoofdstukken kwam al naar voren dat het domein Literatuur vergeleken met de andere domeinen weinig Franse leensuffixen en weinig leenwoorden bevat. Figuur 8.8 laat zien dat er niet alleen weinig ontleend materiaal in dit domein aanwezig is, maar dat de woorden die ontleend zijn aan het Frans en voorkomen in dit domein ook vrijwel alleen maar oude leenwoorden zijn, die bij aanvang van het *LOL*-corpus waarschijnlijk al volledig geïntegreerd waren in de algemene Nederlandse woordenschat.

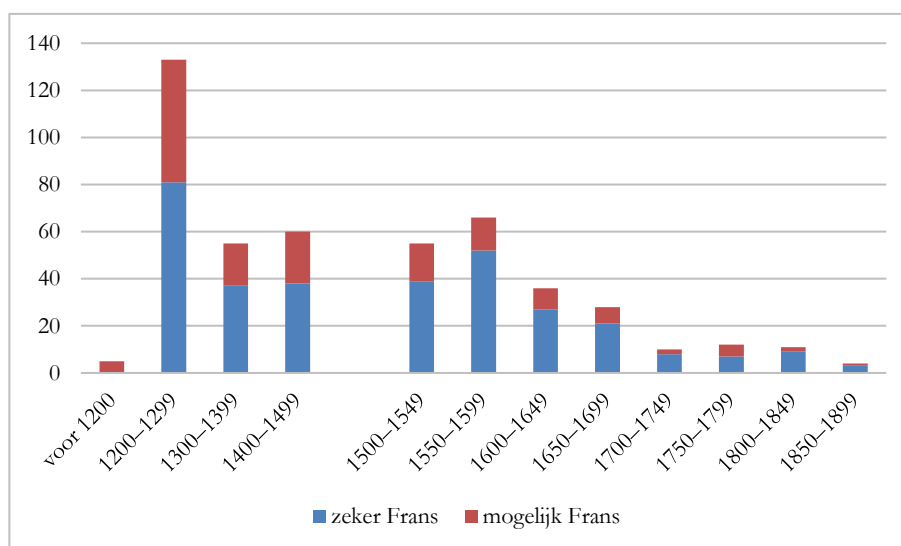
Ook bij het Privédomein in figuur 8.9 op de volgende pagina is het aandeel leenwoorden uit de dertiende eeuw wat groter dan bij het algemene beeld het geval was, maar anders dan bij het domein Literatuur is het grootste deel van de leenwoorden pas ontleend na 1300. Er zijn

relatief meer leenwoorden uit de perioden 1650–1699 en 1700–1749 dan in het corpus als geheel het geval is. In het Privédomein worden dus relatief meer eigentijdse Franse leenwoorden gebruikt in de perioden die met toenemende verfransing worden geassocieerd (de zestiende, zeventiende en eerste helft van de achttiende eeuw). Het gaat hier om woorden die over het algemeen slechts een of enkele keren voorkomen in de brieven, zoals *air*, *diligence* en *souper*, maar ook het frequenter voorkomende *tante* is een achttiende-eeuwse ontlening.

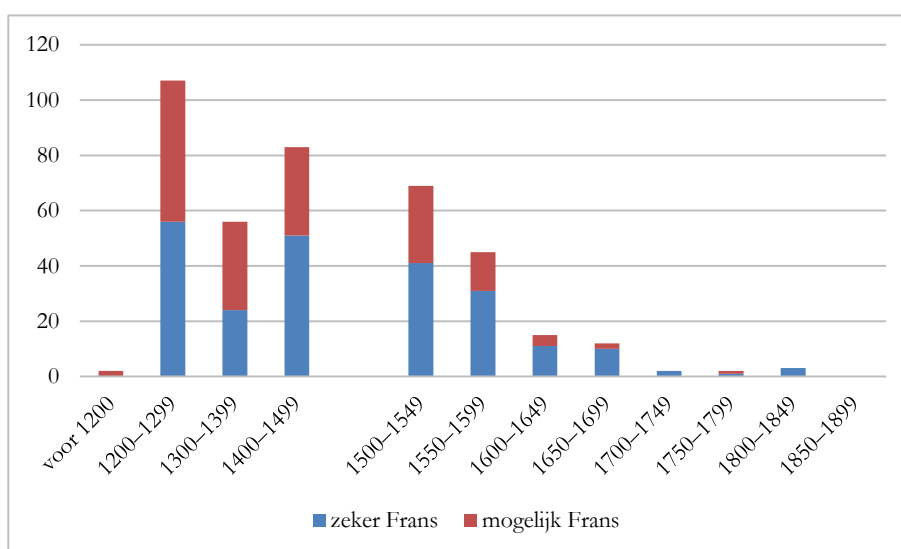

Figuur 8.9. Aantal leenwoorden (types) dat zeker of mogelijk uit het Frans komt naar periode van ontlening in het Privédomein.

In figuur 8.10 op de volgende pagina staan de resultaten voor Publieke Opinie. Het blijkt dat ruim een kwart van alle leenwoordtypen in dit domein is ontleend in de dertiende eeuw. Daarmee valt het aantal leenwoorden uit de dertiende eeuw hoger uit dan dat uit de zestiende eeuw (133 tegenover 121). Het aandeel leenwoorden uit de overige perioden is ongeveer gelijk aan het algemene beeld.

Figuur 8.10. Aantal leenwoorden (types) dat zeker of mogelijk uit het Frans komt naar periode van ontlening in het domein Publieke Opinie.

Figuur 8.11. Aantal leenwoorden (types) dat zeker of mogelijk uit het Frans komt naar periode van ontlening in het domein Religie.

Tot slot staan de resultaten van het domein Religie in figuur 8.11. Opvallend hier is het hoge aandeel leenwoorden uit de vijftiende eeuw (ongeveer een vijfde van alle leenwoorden in dit domein) en het lage

aandeel leenwoorden uit de periode 1550–1599 en uit de perioden daarna. Ook bij dit domein spelen domein-specifieke, kerkelijke en administratieve woorden een grote rol, die over het algemeen al vroeg uit het Frans zijn ontleend. Voorbeelden zijn *discipline*, *kwartier*, *ordonneren* en *present* uit de dertiende eeuw, *akte* uit de veertiende eeuw, *electie*, *instructie* en *missive* uit de vijftiende eeuw en *predikant* en *prejudiciëren* uit de eerste helft van de zestiende eeuw.

Wat de bespreking van de jaren van ontlening van de leenwoordtypen per domein laat zien is dat er soms grote verschillen zitten tussen de domeinen in de ouderdom van de leenwoorden. Waar in bijvoorbeeld Liefdadigheid en Literatuur heel veel oude leenwoorden worden gebruikt, die veelal zijn ontleend ver vóór de aanvang van het *LOL*-corpus, worden er in het domein Privé juist weer meer eigentijdse leenwoorden aangetroffen. Wat de invloed van het Frans op de Nederlandse woordenschat betreft zou het dus kunnen zijn dat het domein Privé meer onder invloed heeft gestaan van het Frans tijdens de looptijd van het corpus, althans waar het de overname van nieuwe woorden betreft, aangezien er in dat domein relatief veel woorden zijn geattesteerd die in die eeuwen zijn ontleend. Tegelijkertijd moet de invloed van het Frans op een domein als Literatuur heel beperkt zijn geweest in dezelfde periode, want in dit domein zijn vrijwel geen Franse leenwoorden te vinden die tijdens de looptijd van het corpus zijn ontleend. In plaats van nieuwe ontleningen zijn er in dit domein bijna alleen maar leenwoorden van Franse oorsprong aanwezig die al honderden jaren eerder zijn ontleend.

8.4 Besluit

In dit hoofdstuk zijn de (zeker of mogelijk) Franse leenwoorden die voorkomen in het *LOL*-corpus onderzocht op twee aspecten: de woordsoort waartoe het ontleende woord behoort en het jaar waarin het leenwoord (voor het eerst) is ontleend aan het Frans.

Wat betreft de woordsoorten komt uit de resultaten naar voren dat zelfstandige naamwoorden verreweg het vaakst worden geleend, in alle sociale domeinen. Dit komt overeen met bevindingen van onder andere King (2000) en Pons-Sanz (2013). Werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden vormen de tweede en derde meest voorkomende groep woordsoorten bij de meeste domeinen, behalve bij Publieke Opinie en Literatuur, waar de bijvoeglijke naamwoorden een grotere groep vormen

dan de werkwoorden. Ook bij twee relatief infrequente woordsoorten, tussenwerpsels en voorzetsels, is een verschil tussen domeinen te zien: waar het voorzetsel *conform* alleen voorkomt in administratieve domeinen, worden tussenwerpsels juist alleen aangetroffen in de domeinen Privé en Literatuur. Het kan dus van domein tot domein verschillen welk woordsoortmateriaal wordt gebruikt en met welke frequentie. Uit de grote hoeveelheid zelfstandige naamwoorden die zijn ontleend aan het Frans kan geconcludeerd worden dat de taalcontactsituatie niet al te intensief moet zijn geweest, hoewel de aanwezigheid van ontleende voorzetsels op een intensievere taalcontactsituatie duidt.

Het jaar waarin elk van de Franse leenwoordtypen die in het *LOL*-corpus voorkomen is ontleend, is ook een belangrijke factor gebleken. Wanneer naar het vroegste moment wordt gekeken waarin een Frans leenwoord voorkomt in het Nederlands, dan blijkt dat de zestiende eeuw de eeuw is met de meeste Franse ontleningen. Over het algemeen kan gesteld worden dat verreweg de meeste woorden in of vóór de zestiende eeuw zijn ontleend; in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw komen er relatief weinig nieuwe woorden bij die worden aangetroffen in het *LOL*-corpus. Het hangt echter af van het sociale domein of er oude of nieuwe ontleningen worden gebruikt: waar domeinen als Liefdadigheid en Religie, waarin veel kerkelijke, administratieve en juridische termen worden gebruikt die al betrekkelijk vroeg zijn ontleend, en Literatuur weinig eigentijdse leenwoorden bevatten, heeft het Privédomein juist een opvallend grote hoeveelheid woorden die in de zeventiende en achttiende eeuw zijn ontleend. Vanuit het jaar van ontlening bezien was de invloed die het Frans op het Nederlands had dus het grootst in de zestiende eeuw, maar de mate van invloed in de verschillende perioden is ook afhankelijk van het domein.

In het volgende hoofdstuk worden drie andere aspecten van de Franse leenwoorden besproken die van belang zijn om de vraag te beantwoorden wat de Nederlands-Franse taalcontactsituatie precies inhield. Aan het einde van dat hoofdstuk volgt een conclusie waarin ook de resultaten van dit en het vorige hoofdstuk worden meegenomen.